

I. NOVAK,
Ž. MATAGA

SAMOUPRAVNA ORGANIZIRANOST PROIZVODNJE, PRERADE, DORADE, PROMETA I POTROŠNJE HRANE

1. NEKA PITANJA SADAŠNJEG STANJA SAMOUPRAVNE ORGANIZIRANOSTI U AGROINDUSTRIJSKOJ OBLASTI

U posljednjih nekoliko godina, u organizacijama udruženog rada agroindustrijske oblasti, neprekidno je prisutan proces udruživanja rada i konstituiranja osnovnih, radnih i složenih organizacija udruženog rada. U takvom procesu samoupravnog organiziranja konstituirano je više oblika udruženog rada: OOUR-i, radne, složene organizacije, zajednice OOUR-a, poslovne zajednice i »sistemi« organizacija udruženog rada. Osim toga, još uvijek egzistiraju i poslovna udruženja.

U cjelokupnoj agroindustrijskoj oblasti konstituirano je 1084 OOUR-a s oko 102.000 zaposlenih radnika. Taj proces ilustrira i slijedeća tabela:

Statistički pregled broja OOUR-a

Djelatnost	1974. god.			1976. god.		
	broj OOUR	broj OOUR	broj radnika	broj OOUR	broj OOUR	broj radnika
Poljoprivreda	207	508	31.946	222	427	32.463
Zadruge i koop.	198	336	9.174	227	277	9.416
Ribarstvo	26	34	5.385	27	42	5.341
Vodoprivreda	22	36	4.312	22	38	4.400
Prehramb. ind.	125	312	47.880	129	295	49.090
Duhanska ind.	4	4	1.198	4	5	1.263
UKUPNO	582	1230	99.868	631	1084	101.973

Iako raznolik pristup u konstituiranju osnovnih organizacija i njihovu udruživanju u radne i složene organizacije, (pored neadekvatnih rješenja) rezultirao je pozitivnim kretanjima, pogotovo zato što nije bilo tipiziranih modela ili kriterija, nego se u konkretnoj praksi i specifičnosti te prakse tražila odgovarajuća rješenja.

Dr Ivan Novak, dipl. inž.

Prehrambeno-tehnološki institut Zagreb

Željko Mataga, dipl. inž.

Centralni komitet SK Hrvatske

Osim toga sve više prevladava i jača interes udruženog rada za sporazumijevanje i dogovaranje. Samoupravni sporazumi, grupacija udruženog rada, kao osnove ostvarivanja srednjoročnog plana razvoja agroindustrijske oblasti, otvaraju procese samoupravnog organiziranja i razvoja organizacija udruženog rada. Iako je dosadašnja praksa dala mnogo pozitivnih primjera gdje se savladavaju osnovni pravci izgrađivanja novih društveno-ekonomskih odnosa u duhu Ustava i ZUR-a, ima još dosta primjera gdje se ne razumiju neke bitne osnove suštine socijalističkog samoupravnog odnosa u udruženom radu. To je pokazala i javna rasprava o ZUR-u. Nije, naime, shvaćena suština društvenog vlasništva u sadašnjoj etapi izgrađivanja samoupravnih odnosa, u kojem nema monopola države, kolektiva ili pojedinaca. Društveno vlasništvo i vlast radnih ljudi izražava se u pravu na rad društvenim sredstvima, ali i u odgovornosti radnika da to pravo ostvaruju u punoj ravnopravnosti s ostalim radnicima u udruženom radu. Zato nije bila dovoljno jasna suština društvenog karaktera dohotka, koji predstavlja rezultat rada OOUR-a, ali i drugih radnih ljudi koji učestvuju u njegovu stvaranju, a zatim da je dohodak rezultat tekućeg rada, ali i gospodarenja ukupnim minulim radom.

U početnoj fazi udruživanja rada pretežna aktivnost je usmjerena na konstituiranje osnovnih organizacija udruženog rada, odnosno utvrđivanje tehnološko-ekonomske i samoupravne cjeline kao baze za njezino organiziranje. Međutim, sve do javne rasprave o ZUR-u nije otpočeo proces na višoj razini samoupravnog organiziranja udruženog rada — u radnoj i složenoj organizaciji. Tako su s jedne strane jačala saznanja radnih ljudi u OOUR-u da oni predstavljaju osnovni oblik udruživanja rada, dok se na razini tadašnjeg poduzeća veoma sporo napuštao stari sistem rukovođenja i upravljanja.

Već u prvoj fazi udruživanja nisu, dakle, uspješno riješeni društveno-ekonomski i dohodovni odnosi kao na primjer diobena bilanca između osnovnih organizacija udruženog rada, interni sistem cijena, međusobni sistem obračuna između osnovnih organizacija i radnih zajednica, samoupravno programiranje razvoja i na toj osnovi način korištenja udruženih sredstava za realizaciju tih programa i neka druga pitanja. To je onda dovodilo do pojava »zaokruživanja« i osamostaljivanja OOUR-a u svim poslovnim funkcijama, tako da su umjesto polazišta za udruživanje postali završna faza udruživanja. Kompletiraju se posebno službe (nabava, prodaja, razvoj, istraživanje itd.) iako su one već postojale na nivou radne organizacije. Zapošljavaju se novi administrativni radnici, udvostručuju poslovi i labave samoupravne veze i poslovne funkcije unutar organizacija udruženog rada.

Kupoprodajni odnosi kao osnova međusobnih odnosa OOUR-a unutar radne i složene organizacije te nedefinirani položaj radne organizacije, osnovni su uzroci i veoma čestih pojava reorganiziranja OOUR-a.

U posljednje vrijeme osjeća se pojačana aktivnost za udruživanjem u »više oblike« — složene organizacije i poslovne zajednice. Tako je na primjer do 1. 6. 1976. bilo konstituirano 7 složenih organizacija, dok će od 1. 1. 1977. godine djelovati preko 20 SOUR-a. Inicijative za konstituiranjem poslovnih zajednica toliko su prisutne da je veoma teško reći o kolikom se broju radi. Tendencije su da se organiziraju na općinskoj, subregionalnoj, regi-

onalnoj i republičkoj razini. Osim toga formirani su ili su u fazi formiranja »veliki sistemi« udruženog rada u Slavoniji, Zagrebu, Rijeci, Splitu.

Inicijative za udruživanjem rada i sredstava »linijom proizvoda« bile su prisutne već u toku 1973. godine. Konstituirano je samo 9 poslovnih zajednica u Slavoniji, zatim poslovna zajednica za stočarstvo bjelovarske regije i još neke druge i to s ciljem povezivanja proizvodnih, prerađivačkih i prometnih organizacija na pitanjima programiranja razvoja, izlaska iz lokalnih tržišnih okvira, zajedničkih ulaganja. Međutim, one nisu uspjele razriješiti ni jedan od bitnih zadataka zbog kojih su osnovane. Razlog nije u promašenoj koncepciji nego prvenstveno u položaju OOUR-a unutar radnih i složenih organizacija. Osnovnoj organizaciji nije bilo moguće da udružuje rad i sredstva i ostvari dio interesa izvan svoje »matične« radne organizacije, jer su subjekti dogovaranja i kreiranja politike bile upravne strukture organizacija udruženog rada. Osim toga, u takvoj organizaciji regionalnog tipa nedostajao je i osnovni element u procesu reprodukcije, a to je veza s tržištem — potrošnjom. To znači da nije moguće realizirati interese na višoj razini udruživanja, ukoliko se prethodno, odnosno istovremeno ne razriješe društveno-ekonomski odnosi na razini osnovnih i radnih organizacija udruženog rada. Sve ove elemente trebalo bi dobro analizirati prije nego se konstituiraju nove složene organizacije ili poslovne zajednice. Tim više što jedan dio takvih »udruživanja« već u samom startu polazi od povećanih troškova (povećava se broj administrativnog i stručnog osoblja), a ne od povećane proizvodnosti rada i dohotka.

Kada se daju karakteristike procesa udruživanja u posljednje vrijeme, onda se može istaći slijedeće:

— najprije se ističe forma organiziranja i nastoji se ona učvrstiti, što bi onda po nekakvom automatizmu trebalo da otvori proces udruživanja rada i sredstava. U svemu tome osnovna organizacija udruženog rada počinje gubiti svoju društveno-ekonomsku fizionomiju. Ona se često i ne spominje, iako predstavlja temeljnu ćeliju i polaznu osnovu udruživanja rada. Upravo zbog takvog položaja osnovnih organizacija udruženog rada, radni ljudi u njima još uvijek prilično teško sagledavaju i izgrađuju samoupravne veze s drugim dijelovima udruženog rada s kojima su zavisni u procesu proizvodnje i prometa, ostvarivanju dohotka, te pogotovo s radnicima ostalih privrednih i društvenih djelatnosti (kemizacija, mehanizacija, znanost, obrazovanje itd.).

— sve više dolazi do izražaja težnja da jedan »sistem« prema drugom nastupa zajednički, ali kad se radi o odnosima prema manjim organizacijama udruženog rada, onda se to ostavlja pojedinim članicama da nastupaju samostalno. Tu se sasvim sigurno naziru elementi monopoliziranja tržišta. Zbog toga će, u narednom periodu ostvarivanja ZUR-a, biti potrebno, temeljitije analizirati dosadašnje tokove udruživanja i samoupravnog organiziranja i to posebno u svim onim sredinama gdje program razvoja ne predstavlja bazu udruživanja, gdje racionalizacija procesa rada i povećani dohodak nisu u prvom planu i ne mogu se sagledati i gdje OOUR nije temelj i ishodište tog procesa.

— za mnoge procese udruživanja karakteristične su pojave spajanja organizacija udruženog rada, pri čemu je glavni cilj stvaranje većih i snažnijih organizacija i to u pravilu na postojećem proizvodnom programu i odnosu. U takvom udruživanju svaka od organizacija nastoji zadržati svoju individualnost i nepromijenjene odnose, što je i najčešći uvjet za pristupačnije integraciji. Nedostaje povezivanje međusobno zavisnih dijelova udruženog rada na zajedničkom interesu, odnosno finalnom proizvodu. U odnosima između OOUR-a u radnoj i složenoj organizaciji egzistira tzv. troškovni princip čime se zapravo sužava prostor za porast proizvodnosti rada, a ne stvaraju dohodovni odnosi. Pred toga, veoma bitno pitanje nalazi se u sferi primarne raspodjele. Postojeći sistem cijena, pretežno administrativno reguliran još više učvršćuje troškovni princip i zidanje cijena, te ne odgovara sadašnjem trenutku društvenog i ekonomskog razvoja.

Sve ono što je istaknuto ukazuje na potrebu da se u narednom razdoblju u svim samoupravnim strukturama društva organiziraju rasprave o svim temeljnim pitanjima koja se odnose na konstituiranje udruženog rada i o procesima koji su u toku. Također će biti potrebno razraditi kriterije za konstituiranje OOUR-a i radnih organizacija u svim segmentima agroindustrijske oblasti.

2. LIMITIRAJUĆI FAKTORI RAZVOJA I POLAZNE OSNOVE SAMOUPRAVNOG ORGANIZIRANJA

Uz odlučujući utjecaj tražnje na dinamiku proizvodnje u ovoj privrednoj oblasti postoji niz limitirajućih faktora razvoja. Ne ograničavajući se samo na domen proizvodno-ekonomskih odnosa i na društveni sektor proizvodnje moguće je utvrditi prisutnost niza takvih faktora. Polazeći od visokog stupnja neusklađenosti razvoja može se pretpostaviti, da će organizacije udruženog rada agroindustrijske oblasti u narednom razdoblju usmjeriti svoja nastojanja da putem integracije, modernizacije, dostizanja optimalnih kapaciteta, specijalizacije i podjele rada u prvom redu postizu i sve bolje proizvodne i financijske rezultate.

Ocjene agregatne potrošnje i njezinih strukturalnih promjena, dobivene kao funkcija porasta društvenog proizvoda u narednom periodu mogu se samo djelomično koristiti u bilanciranju proizvodnje prehrambenih proizvoda. Da bi se te promjene ostvarile u predviđenom obujmu bilo bi potrebno u prvom redu izvršiti racionalizaciju procesa proizvodnje hrane od sirovina preko prerade do prometa, što podrazumijeva sniženje troškova proizvodnje a kroz to i relativno sniženje cijena. Usporedbe s vremenskim normativima proizvodnje za pojedine poljoprivredno-prehrambene artikle ukazuju da znatno zaostajemo za produktivnošću nekih evropskih zemalja i da je naš proces proizvodnje i prometa hrane relativno skup.

Kod nas je dugo egzistiralo u osnovi isključivo investitorsko shvaćanje **proizvodnosti rada i društvene efikasnosti**. Ono je polazilo od toga da se pitanje proizvodnosti rada može rješavati samo novim ulaganjima u kapacitete i opremu. Međutim, praksa je pokazala da kapaciteti i oprema uz odgovarajuću umješnost radnika čine samo polazne pretpostavke veće

produktivnosti. Da bi se one efektivirale u rezultatima privredivanja potrebni su skladni odnosi između materijalnih i osobnih činilaca proizvodnje, između osnovnih organizacija udruženog rada, radnih i složenih organizacija. Potrebna je također veća organiziranost i povezanost u okviru grana, grupacija i privrede kao cjeline, a zatim i veća sinhroniziranost između proizvodnih i razvijenih planova OUR-a koje su međusobno zavisne u procesu rada.

Zbog međusobne povezanosti privrednih subjekata, organizacija se ne može ograničiti na OOUR. Sve snažnija podjela rada i specijalizacija stvara takve odnose u kojima su sve više jedni proizvođači zavisni o drugima i obratno. Otuda potreba usklađivanja planova i programa razvoja na širem planu. Udruživanje rada i sredstava u više organizacijske oblike (radne i složene organizacije, poslovne zajednice) otvara čitav niz problema organizacijske prirode. Samoupravno sporazumijevanje i dogovaranje pretpostavlja takvu organizaciju, koje će omogućiti, da OUR-a nastale udruživanjem rada i sredstava skladno funkcioniraju. Udruživanje u više organizacijske oblike mora polaziti od objedinjavanja pojedinih poslova s ciljem postizanja više ekonomičnosti rada i vremena. To znači da ukoliko je potrebno neke od poslovnih funkcija obavljati na »višem nivou«, istovremeno treba dati odgovor što se dešava s dosadašnjim sistemom rada i što treba ostati na razini OOUR-a ili radne organizacije. Ukoliko se ne daje takav odgovor, svaki novi sistem »složenog organiziranja« može tendirati ka povećanju neproizvodnog rada odnosno smanjenju ukupne proizvodnosti rada.

Područje sistema **planiranja proširene reprodukcije** i područje sistema **stjecanja i raspodjele dohotka** predstavljaju temeljna pitanja procesa udruživanja rada i sredstava. Neriješeni odnosi u smislu objektiviziranih kriterija raspodjele u sferi stjecanja i raspodjele dohotka, počevši od primarne, sekundarne, namjenske raspodjele sve do interne raspodjele, uzrokovali su sami po sebi stalne pritiske na inflacijske trendove. Inflacijski impulsi koji su započinjali u sferi odnosa i stalne promjene relativnih cijena (primarna raspodjela) dobivali su dodatne poticaje u sferi sekundarne raspodjele, a nastavljeni su dalje u namjenskoj i internoj raspodjeli. Postojeći sistem cijena, pretežno administrativno reguliran još više učvršćuje troškovni princip i zidanje cijena, te ne odgovara sadašnjoj, a pogotovo budućoj etapi društveno-ekonomskog razvoja. Uslijed neobjektiviziranih kriterija u svim fazama stjecanja i raspodjele dohotka dolazili smo u situaciju da nam se dijelovi dohotka koji nisu rezultat rada u odgovarajućim osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada raspodjeljuju u lične dohotke. Dohodak, njegovo stvaranje i raspodjela jedno je od bitnih pretpostavki udruživanja organizacija udruženog rada. Zbog toga bi ostvarivanje dohotka trebalo dati nove elemente:

— proces proizvodnje povezivati od sirovine preko prerađe do tržišta, tako da tržište odlučuje o veličini dohotka i nagrade za rad u pojedinim fazama procesa proizvodnje.

— potrebno je objektivizirati stvaranje dohotka i njegovu raspodjelu, pronalazeći mehanizam koji će smanjiti utjecaj primarne i sekundarne raspodjele.

— trebalo bi omogućiti samostalnije odlučivanje o raspodjeli dohotka u pojedinoj fazi procesa proizvodnje ili u organizaciji udruženog rada, ali i osigurati veću odgovornost za događaje koji će proizaći iz te samostalnosti.

U mehanizmu funkcioniranja privrednog sistema, u posljednjih desetak godina bila je potcijenjena **planska komponenta**. Postoje i elementi koji opravdavaju takav proces, jer je trebalo razgraditi stari sistem centralističkog planiranja. Problem se ispoljio u tome, što paralelno s razgrađivanjem starog centralističkog sistema planiranja nismo izgrađivali adekvatne komponente sistema samoupravnog planiranja. Tek u posljednje vrijeme učinjen je ozbiljan korak naprijed. Može se reći da je srednjoročni plan 1976/80. godine prvi petogodišnji plan gdje je u većoj mjeri došlo do izražaja kreiranje i ostvarivanje razvojne politike na samoupravnim osnovama. Međutim, to još ne znači bitno drugačiji položaj udruženog rada u sferi kreiranja i ostvarivanja razvojne politike. Sistem samoupravnog planiranja mora se izgrađivati i potvrđivati u organizacijama udruženog rada u tom smislu (imajući u vidu sve potrebno transmisije u sferi usklađivanja u regijama, republikama sve do federacije), da počinje i završava u osnovnim organizacijama udruženog rada.

Ignoriranje **tržišta** i mogućnosti plasmana predstavlja također bitan limitirajući činilac razvoja i dovodi u pitanje ekonomsku i društvenu svrsishodnost povećanja proizvodnje i na toj osnovi proizvodnosti rada. Kao da se zaboravlja da samo proizvodnja koja nalazi kupca zadovoljava društvene potrebe i donosi zadovoljavajući dohodak. To predstavlja tržišno ponašanje, kako u tekućoj, tako i u razvojnoj politici OUR-a. Očigledno je da sve oštriji zahtjevi tržišta u pogledu cijena, kvaliteta, dizajna i asortimana čine bitku za veću proizvodnost sve složenijom.

Da bi se racionalizirao proces proizvodnje i prometa hrane, neobično je važno da se on sinhronizira u svim fazama proizvodnje i potrošnje hrane. Sporadični pokušaji, bilo u fazi proizvodnje sirovina, bilo prerade, prometu ili u okviru samo jedne faze dali su ili će davati samo kratkoročne rezultate te izazivati poznate cikluse u ponudi i potražnji hrane.

Stvaranje modernog prometnog mehanizma jedan je od preduvjeta intenzifikacije proizvodnje. Međutim, integracijska kretanja u sferi prometa imala su slijedeće karakteristike:

— stvaranje lokalnih organizacija udruženog rada, zaokruženih u okviru društveno-političkih zajednica.

— integriranje dviju ili više organizacija prometa, iako međusobno uopće nisu poslovno povezane, a ne postavlja se pitanje udruživanja s proizvodnim organizacijama s kojima te prometne organizacije posluju.

Još uvijek se prilično jednostrano shvaća obaveza i potreba udruživanja rada i sredstava proizvodnje i prometa. U jednom dijelu proizvođači misle da je to dužnost samo trgovine. Nedostaje spoznaja da se radi o vitalnom interesu svih subjekata društvene reprodukcije. Zajednički izlaz, organizacije udruženog rada proizvodnje i prometa trebaju tražiti u većoj proizvodnji i dohotku na osnovama veće proizvodnosti rada, a svoje učešće u tako ostvarenom doprinosu trebaju dijeliti svaka od tih faza zavisno

od svog radnog doprinosa. Umjesto postojećeg dominantnog sistema marži, rabata, odnosno osamostaljenog kalkuliranja prodajnih cijena u trgovini kao i u proizvodnji, tek se naziru neka nova pojedinačna rješenja. Tako se na primjer u nekim novim samoupravnim sporazumima o udruživanju rada i sredstava trgovine i proizvodnje utvrđuju zajednički planovi proizvodnje i prometa, kriteriji o ostvarivanju i raspodjeli zajedničkog prihoda i dohotka itd.

U sklopu toga bit će potreban i čitav niz mjera i zahtjeva u odnosima između poljoprivrede, prerađivačke industrije i trgovine, a u cilju postizanja jedinstvenog i povezanog razvoja poljoprivredne proizvodnje, moderne prehrambene i prerađivačke industrije, prometa, turizma, transporta i ostale prateće infrastrukture; uključivanja poljoprivrede i industrije za preradu poljoprivrednih proizvoda u razvijene oblike međunarodne podjele rada;

Procesima modernizacije moramo dati prvenstveno značenje kako u proizvodnji tako i u preradi i plasmanu. To je nemoguće bez temeljitih ekonomskih analiza i angažiranja struke i znanosti, a to će sve više zahtijevati objedinjavanje cjelokupnog procesa rada i dohotka, od proizvodnje sirovina do potrošnje, a gdje će svaka faza biti dohodovna. To znači na primjer da probleme prehrambene industrije ne mogu uspješno razrješavati samo radnici prehrambene industrije. Njih je moguće rješavati u lancu od primarne poljoprivredne proizvodnje preko prehrambene industrije, prometa do potrošnje hrane. Radnik OOUR-a primarne faze mora znati koji kvantum troškova u proizvodnji jednog proizvoda nameće slijedeća faza prerade, odnosno plasmama i obratno. U cijeni finalnog proizvoda na tržištu moraju se verificirati sve faze u procesu proizvodnje i prometa, ali ne na način da svatko ukalkulira svoje troškove, a da pri tome ne sagledava što će se dogoditi kasnije na tržištu. Programe razvoja nije moguće ostvariti bez udruživanja rada (i obratno), a udruživanje rada se može uspješno ostvariti samo na novoj, višoj proizvodnosti rada odnosno relativno jeftinijom i finalnom proizvodu, koji tako omogućava i veću potrošnju hrane. U takvim dohodovnim odnosima u lancu moguće je sagledavati prisutne neracionalnosti, a ne podržavati stanje u kojem se takva neracionalnost želi naplatiti.

Osnovna pokretačka snaga razvoja organizacija udruženog rada agroindustrijske oblasti jeste u sve boljim rezultatima poslovanja i u stalnom porastu dohotka. Sve više odlučujući o višku rada, neposredni proizvođač je u mogućnosti da sprovodi optimalnu politiku razvoja osnovne organizacije udruženog rada, radne, složene organizacije udruženog rada i poslovne zajednice.

Daljnijim razvojem u pravcu specijalizirane velikoserijske, atraktivne proizvodnje roba, neposredni proizvođač u osnovnoj organizaciji udruženog rada postupno će gubiti karakteristike klasičnog proizvođača (ne radi proizvodnje, već zbog dohotka). Svoje interese on će sve više nalaziti u širem povezivanju, stvarajući asocijacije proizvođača u cilju udruživanja rada i sredstava, sigurnijeg plasmama, finalizacije proizvoda i ostvarivanja što većeg dohotka. U tim novim odnosima, za razliku od sadašnjih, naći će se pored kombinata i zadruga, uz osnovnu organizaciju udruženog ra-

da, trgovina, turizma, razne industrije, banke, znanstvene ustanove i različite druge organizacije i industrije zainteresirane direktno ili indirektno za realizaciju određenog razvojnog programa, a na osnovu užeg ili šireg tehnološko-ekonomskog povezivanja i učestvovanja u dohotku.

Prehrambena industrija ima velik broj kapaciteta i lokaliteta. Zbog odsustva zajedničke razvojne koncepcije grane u cjelini, pojedinih grupacija, rascjepkane trgovačke mreže, ova brojnost nosilaca odluka, često nedovoljno informiranih o dugoročnim tendencijama na tržištu, utiče na nekoordiniranu i s društvenog aspekta neracionalnu investicijsku politiku. Investiranje u paralelne kapacitete s gotovo identičnim asortimanom proizvodnje izaziva nedovoljnu efikasnost proizvodnih sredstava, umanjuje reproduktivnu sposobnost i otežava procese specijalizacije i podjele rada koji su preduvjeti za proizvodnju većih serija a time i ostvarenja nižih troškova proizvodnje i višeg dohotka.

Kako su bazične grupe proizvoda prehrambene industrije pretežno nisko akumulativne, vrši se ulaganje u proizvode viših faza prerade. Taj se proces odvija manje više stihijski; visoka akumulativna stopa izaziva izgradnju brojnih paralelnih kapaciteta uskoro dovodi do disproporcije kapaciteta proizvodnje i apsorpcijske sposobnosti tržišta.

Jedan od značajnijih pravaca razvoja poljoprivrede u narednom periodu treba biti — jača orijentacija na dalju finalizaciju proizvodnje kroz razne oblike više faze prerade. Na taj način omogućila bi se veća valorizacija proizvodnje, odnosno ostvarenje većeg dohotka i zaposlenosti. S razvojem procesa integracije poljoprivrede s ostalom privredom stvaraju se uvjeti za ovakav razvoj, tj. jači razvoj prerađivačke industrije, koja zapravo predstavlja kontinuitet poljoprivredne proizvodnje.

Osnovni pokretač daljeg razvoja i udruživanja individualnog poljoprivrednog sektora su organizacije udruženog rada društvenog sektora poljoprivrede i prehrambene industrije, koje neposredno usavršavaju tehnologiju proizvodnje, te organiziraju preradu i predmet poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Stoga je neophodno da sve osnovne i radne organizacije (svaka za svoje područje), imaju razrađene programe razvoja poljoprivredne proizvodnje. Takvi programi su onda osnovna pretpostavka i za udruživanje poljoprivrednika, a predstavljaju sastavni dio programa razvoja agroindustrijske oblasti u cjelini.

Iz toga proizlazi da se udruživanje poljoprivrednika treba i može razvijati na istim društveno-ekonomskim i samoupravnim odnosima koji vrijede i za ostali udruženi rad, što znači da se proizvodnja individualnog sektora integriira u društvenu i društveno potrebnu proizvodnju, koja je samoupravno i dohodovno povezana od svoje primarne faze, preko faze prerade i tržišta do završne faze — potrošnje hrane.

3. JEDINSTVO PROCESA PROIZVODNJE, PRERAĐE I POTROŠNJE

Integracijskim procesima koji su izvršeni u posljednjih desetak i više godina, stvaranjem industrijsko-poljoprivrednih kombinata od više stotina poljoprivrednih dobara i zadružnih ekonomija, konstituirano je četrdesetak

krupnih nosilaca razvoja društvene proizvodnje, što je solidan preduvjet za postavljanje društvene poljoprivrede na industrijske osnove. Druga je kvaliteta bila i u tome što je ova integracija barem djelomično uskladila proizvodne i prerađivačke kapacitete i pridonijela njihovom boljem iskorištavanju. Međutim, njihov daljnji razvoj u općinskim granicama i u postojećoj proizvodnoj strukturi samo je učvrstio postojeću zatvorenost sistema. Ta zatvorenost se sve više manifestirala u nedovoljnoj povezanosti između primarne proizvodnje, prerađivačke industrije i predmeta između razvijenih i manje razvijenih područja, u neracionalnom razmještaju kapaciteta, u izgradnji neoptimalnih kapaciteta itd.

Ti i drugi razlozi predstavljali su i predstavljaju motiv za iznalaženje novih sadržaja i oblika udruživanja koji bi relativno zatvorene kombinatske strukture otvorili jedne prema drugima, ali i sve njih zajedno prema cjelokupnom udruženom radu.

Daljnji proces okrupnjavanja putem udruživanju u cilju specijalizacije i podjele rada, stvaranjem SOUR-a i poslovnih zajednica, treba biti ostvaren organiziranjem poljoprivrede na produkcijskoj i teritorijalnoj osnovi. Da bi se ubrzao takav proces integracije poljoprivrede neophodno je usavršavati privredni sistem koji će stimulirati takav proces udruživanja.

Društveni sektor poljoprivrede nije bio dovoljno orijentiran i organiziran za nastup na tržištu i povezan s potrošačem, tako da neorganizirano tržište negativno djeluje i na proizvođača i na potrošača.

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Dugoročni program razvoja proizvodnje i potrošnje hrane predstavlja buduću viziju preobražaja poljoprivrede i prerambene industrije u pravcu stvaranja snažnog agroindustrijskog sistema, u kojem poljoprivreda predstavlja samo njegovu osnovnu fazu.

Nekada se »kompleksnost« u poljoprivredi izražavala samo putem naturalnog karaktera. Danas se u razvijenom društvu izražava kroz više različitih međusobno zavisnih faza proizvodnje i prometa:

- proizvodnu fazu (kao elementarnu, osnovnu fazu sistema),
- fazu prerade,
- fazu prometa do potrošnje,
- fazu industrijske djelatnosti,
- fazu znanstveno-istraživačke djelatnosti i transfera tehnologije.

Dugoročne društveno-ekonomske mjere i dugoročna razrada razvojne politike treba ubrzati proces organiziranja suvremenog agroindustrijskog sistema, kako bi, povezujući se s ostalom privredom, postao snažan čimilac razvoja cjelokupne privrede.

Proizvodna faza, kao osnova, elementarna faza sistema, dolazi do izražaja:

- u horizontalnoj dimenziji; u sve većem otvaranju procesa koncentracije, optimalne podjele rada, intenzivnosti proizvodnje, proširenju proizvod-

nih kapaciteta (utvrđenjem zemljišta, kupovinom, komasacijom, hidromelioracijama i drugim oblicima) i svim ostalim prednostima koje pružaju radne i složene organizacije udruženog rada kao nosioci teritorijalnog razvoja pojedinih područja.

— U vertikalnoj dimenziji (po proizvodno-tehnološkoj liniji), u otvaranju optimalnih mogućnosti izbalansiranosti svih faza djelatnosti vezanih za osnovnu sirovinu, od OOUR ili radne organizacije na području općine, šire regije, sve do šire zajednice.

— u našim specijalnim uvjetima razvoja agro-industrijskog sistema nema bitnijeg povećanja i intenziviranja proizvodnje zemljišnog fonda u društvenom vlasništvu i bez samoupravno integriranih asocijacija sposobnih za dugoročnu suradnju s individualnim proizvođačima u smislu aktiviranja svih komparativni prednosti pojedinih regija.

Faza prerade ima za cilj optimalan razmještaj prerađivačke industrije i racionalan razvoj organizacije prometa, radi stvaranja što stabilnijih uvjeta poslovanja u cijelom lancu proizvodnje i prometa.

Dugoročna razvojna koncepcija prerađivačke industrije mora se orijentirati uglavnom u pravcu:

— mogućnosti porasta prerađivačkih kapaciteta, obzirom na veoma nizak nivo prerade sirovina u nekim regijama (ekstraktivni indeks) i kvarenja i gubljenja kvaliteta proizvoda.

— otklanjanja poznatih strukturnih disproporcija između regija i unutar regija izraženih kroz paralelne kapacitete, usitnjenost itd.

— postupne i planski predviđene modernizacije, koncentracije, specijalizacije, napose mesne i mljekarske industrije (smanjenje broja i povećanja kapaciteta), uz modernizaciju transporta i prodajnih mjesta.

— razvoja industrijske proizvodnje hrane (gotova i polugotova jela) s kompletnim obrokom i nutricionim komponentama.

Faza prometa najmanje je razvijena i sinhronizirana te je osnovno stalno usavršavanje procesa prometa u svim njegovim dijelovima od proizvodnje do potrošnje, te pronalaženje najracionalnije strukture povezivanja i upravljanja cijelim procesom, bez obzira radi li se o sirovini koja se prerađuje unutar ili izvan regije.

Osnovni cilj funkcionalnog ciklusa regije (koristeći njene proizvodne potencijale) je ne samo da proizvede robu s najmanjim troškovima, nego da je proizvede (realizira) s najmanjim troškovima u cijelom lancu procesa do realizacije, odnosno prodaje, kako bi se stvorio prostor za kontinuirani rad na smanjenju postojećih raspona između proizvodne i prodajne cijene.

Faza industrijske djelatnosti od krupnog je značaja, jer opslužuje sredstvima proizvodnje i reprodukcijom materijalom sve tri faze jedinstvenog ciklusa sistema, a to omogućuje da se na osnovi programirane proizvodnje predvide optimalne varijante proizvodnih i prerađivačkih kapaciteta i njima odgovarajuće materijalno tehničke baze.

U uvjetima visoke integracije nosilaca razvoja, otvara se potpuno nova dimenzija povezanosti znanosti i proizvodnje, u kojoj će faza znanstvenog

istraživanja sve više biti integralni dio sistema udruženog rada, odnosno njegovih pojedinih dijelova. Sve veći pritisak znanstveno-tehnološke revolucije na konstituiranje agroindustrijskog sistema kao osobite forme samoupravne integracije i povezivanja poljoprivrede (ako osnovne faze sistema) s ostalim fazama, traži nov način samoupravljanja i rukovođenja. Samo na osnovi takve znanstvene koncepcije mogu se u našim prilikama razriješiti sadašnje protivječnosti, pravilno uočiti osnovne dugoročne prognoze razvoja sistema proizvodnje i potrošnje hrane i razviti kvalitativno novi samoupravni socijalistički proizvodni odnosi.

U narednom razdoblju, u kritičkoj analizi postojećeg stanja i prakse udruživanja, trebalo bi polaziti od slijedećeg pristupa:

1. Da se osnovne organizacije udruženog rada udružuju na konkretnim programima razvoja i na osnovu razrađenih kriterija funkcionalne podjele rada, optimalnog korištenja kapaciteta, a sve s ciljem povećanja proizvodnosti svog i ukupnog društvenog rada i dohotka.

2. Da udruživanje rada i sredstava i samoupravno organiziranje nije statički, već dinamički i kontinuirani proces, te da će osnovne i radne organizacije udruživat svoj rad i sredstva više puta i u više pravaca.

3. Da udruživanje prerasta uske granske i teritorijalne okvire i da se osnovne i radne organizacije povezuju s proizvođačima repromaterijala, opreme, sferom prometa i financija, naukom i obrazovanjem itd.

4. Da motivi za udruživanje proizdižu iz razrađenih i usklađenih planova razvoja osnovnih, radnih, složenih organizacija i grupacija, kao i privrede u cjelini, što nameće potrebu za samoupravnim planiranjem svih segmenata privređivanja.

5. Da je konstituiranje OOUR-a, radnih složenih organizacija i poslovnih zajednica jedinstven proces koji treba teći istovremeno i usklađeno.

Imajući sve to u vidu, iluzorno bi bilo misliti da se rješenja i norme ma koliko bile uspješno date u ZUR-u mogu mehanički primjenjivati. Ovaj zakon nije zakon u klasičnom smislu riječi, zakon koji naređuje, određuje i zabranjuje. On je i to, ali u prvom redu zakon koji upućuje i instruiira. Zbog toga njegova primjena mora biti stvaralačka. A to ujedno znači da će za izgrađivanje novih društvenih odnosa trebati prilično napora, znanja i vremena.

LITERATURA

1. **Novak I., Šubat A.:** Glavni pravci razvoja poljoprivrednog kompleksa, Prehrambeno-tehnološka revija 1/1970. Zagreb.
2. **Novak I. i suradnici:** Studija za projekciju dugoročnog razvoja poljoprivredno-prehrambenog kompleksa SRH do 1985. PTI Zagreb, 1974.
3. **Novak I. i suradnici:** The basic problems in the economy of food production process by Yugoslav model, Budapest — Konferencija 1973.

4. **Novak I.:** Uvjeti i faktori bržeg razvoja agroindustrijskog kompleksa Jugoslavije, III jugoslavenski kongres o ishrani, Ljubljana 1973.
5. **Novak I.:** Značaj industrijske proizvodnje gotovih i polugotovih obroka ljudske hrane u uslovima urbanizacije i sve punije zaposlenosti, N. Sad 1975. I kongres o proizvodnji hrane.
6. **Magašić M., Novak I.:** Regionalni aspekt razvoja agroindustrijskog kompleksa, Prehrambeno-tehnološka revija 1-2/1974.
7. **Novak I. i suradnici:** Hrana kao svestrani svjetski sociološki fenomen, Moskva 1974. Kongres o tehnološkom razvoju.
8. **Novak I.:** Poljoprivredna služba Jugoslavije. Poljoprivredna enciklopedija 2/1970. Zagreb.
9. **Mataga Ž.:** Agrarno pitanje u socijalističkoj i kapitalističkoj privredi, Zagreb 75, (seminarski rad).
10. **Mataga Ž.:** Ekonomski efekti robne proizvodnje mlijeka i mesa na ispitivanim individualnim gospodarstvima karlovačke regije (magistarski rad) 1976.

LITERATURA

1. **Novak I., Šušter A.:** Osnovi pripreme razvoja poljoprivrednog kompleksa. Prehrambeno-tehnološka revija (1973) Zagreb.
2. **Novak I. i suradnici:** Šestljeće u proljetnoj demokraciji razvoja poljoprivrednog kompleksa SRH do 1987. VTI Zagreb 1974.
3. **Novak I. i suradnici:** The basic problems in the economy of food production. Non process by Yugoslav people. Budapest - Konferencija 1971.